

Doi: <https://doi.org/10.15407/dse2017.03.149>

УДК 314.7

JEL CLASSIFICATION: J61, O18, R23

Г.О. КРАЄВСЬКА

канд. екон. наук, старш. наук. співроб.
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України
01032, м. Київ, бул. Т. Шевченка, 60
E-mail: kraevskah@gmail.com

МОТИВАЦІЯ ПРОЖИВАННЯ В СІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ УКРАЇНИ

Узагальнено теоретичні дослідження мотиваційних факторів у контексті місця проживання. Удосконалено теоретичні засади мотивації проживання в сільських поселеннях на основі теорії соціальної територіальної поведінки. Запропоновано систему факторів ендогенного, екзогенного та ситуативного впливу на мотивацію. Здійснено оцінку середовища проживання за ознакою депривації в розрізі сіл і міст та виявлено відмінності, які впливають на мотивацію проживання. Підтверджено, що мотивація проживання формується через територіальну рефлексію, внаслідок чого невідповідність можливості задоволення потреб на різних територіях є сильним стимулом до переїзду. Виявлено, що демотиваційними передумовами проживання в сільських поселеннях на сучасному етапі його розвитку є дефіцитність локальних ринків праці, існування яскраво виражених депривацій у забезпеченні територіальної доступності соціальних послуг, низька розвиненість транспортного сполучення та логістики пасажироперевезень. Здійснено спробу удосконалення систематизації видів і шляхів формування мотивів проживання в сільській місцевості України. Доведено необхідність урахування мотиваційних факторів проживання в підвищенні ефективності політики сільського розвитку та визначено перспективні напрями її удосконалення в умовах зростання територіальної мобільності сільського населення, орієнтовані на застосування альтернативних драйверів місцевого розвитку та сприяння розвитку різних форм самоуправління.

Ключові слова: мотиви, сільські поселення, міграція, депривація, місце проживання.

Г.А. Краевская

канд. екон. наук, старш. науч. сотр.
Институт демографии и социальных исследований
им. М.В. Птухи НАН Украины
01032, г. Киев, бул. Т. Шевченко, 60
E-mail: kraevskah@gmail.com

МОТИВАЦІЯ ПРОЖИВАННЯ В СЕЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕННЯХ УКРАЇНИ

Обобщены теоретические исследования мотивации в контексте места жительства. Усовершенствованы теоретические основы мотивации проживания в сельских поселениях на основе теории социального территориального поведения. Предложена система факторов эндогенного, экзогенного и ситуативного воздействия на нее. Осуществлена оценка среды по признаку депривации в разрезе сел и городов и выявлены различия, влияющие на мотивацию проживания. Выявлено, что мотивация проживания формируется под влиянием территориальной рефлексии, при которой несоответствие возможностей удовлетворения потребностей на разных территориях служит сильным стимулом к переезду. Выявлено, что демотивационными предпосылками проживания в сельских поселениях на современном этапе его развития является дефицитность локальных рынков труда, существование ярко выраженных деприваций в обеспечении территориальной доступности социальных услуг, низкая развитость транспортного сообщения и логистики пассажироперевозок. Обоснована система видов и путей формирования мотивов проживания. Доказана необходимость учета мотивационного аспекта проживания в повышении эффективности политики сельского развития и определены перспективные направления ее совершенствования, ориентированные на рост территориальной мобильности сельского населения, применения альтернативных драйверов местного развития, содействие развитию различных форм самоуправления.

Ключевые слова: мотивы, сельские поселения, миграция, депривация, место жительства.

H. Kravetska

PhD (Economics), Senior Research Fellow
Ptoukha Institute for Demography and Social Studies
of the National Academy of Sciences of Ukraine
01032, Ukraine, Kyiv, blvd. Taras Shevchenko, 60
E-mail: kraevskah@gmail.com

MOTIVATION OF RESIDENCE IN RURAL SETTLEMENTS OF UKRAINE

Theoretical researches of motivation are generalized in the context of residence. Theoretical principles of motivation of residence are improved in rural settlements on the basis of theory of social territorial behavior. The system of factors of endogenous, exogenous and situational influence on it is offered. An estimation of the habitat on the basis of deprivation in the context of villages and cities is found and the differences that affect the motivation of residence are revealed. It is confirmed that motivational factors of residence in rural settlements are formed in the conditions of inter settlement, regional and territorial differentiation of socio-economic development of the country. It was found that the motivation of residence is formed due to the territorial reflection in which the mismatch of opportunities for satisfying needs in different territories is a strong incentive to move. It is revealed that the demotivating preconditions for residing in rural settlements at the present stage of its development are scarcity of local labor markets, the existence of pronounced deprivation in ensuring territorial accessibility to social services, low development of transport and logistics of passenger transportations. However, the country is characterized by low activity of the population in search of new economic opportunities associated with changing the place of residence. The system of types (territorial availability, material well-being, participation, realization, balance of possibilities) and ways (territorial reflection, behavioral patterns, strategy of social territorial behavior) of formation of motives of habitation formation is substantiated. The necessity of taking into account the motivational aspect of residence in improving the effectiveness of rural development policy and the directions of its improvement aimed at increasing the territorial mobility of the rural population, application of alternative drivers of local development, promotion of development of various forms of self-governance is determined.

Keywords: motives, rural settlements, migration, deprivation, place of residence.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Розвиток сільських поселень в Україні відбувається в умовах базових соціально-економічних трансформацій: агрохолдинізації у сільському господарстві, мегаполізації та адміністративно-територіальної реформи у територіальному розвитку, бойових дій, антитерористичної операції у безпековому середовищі. Крім цього спостерігаються істотні відмінності

між рівнем й умовами розвитку сільських і міських поселень, що впливає на вибір місця проживання та перспективи існування сільських поселень. У цих суперечливих соціально-економічних умовах політику сільського розвитку важливо поєднати з інтересами та потребами сільських локальних спільнот, зокрема врахувати мотиваційний аспект проживання в контексті соціального розвитку. Це дасть змогу підвищити ефективність політичних зусиль, визначити цільові напрями впливу та мінімізувати конфліктність соціального простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі напрацьовані теоретичні основи мотивації у сфері маркетингу, менеджменту, міграції, організації праці. Останній приділена найбільша увага. В теорії маркетингу мотивацію досліджують з метою кращого розуміння поведінки покупця, в менеджменті дослідження спрямовані на покращення якості роботи працівників на підприємстві. Значно ближчими до питань мотивації проживання є теорії міграції Е.Г. Равенштейна (E.H. Ravenshteyn), Е. Лі, (E. Lee), неокласична теорія міграції М. Фрідмана (M. Frydman), П. Самуельсона (P. Samuelson), теорія світ-системи І. Валлерстайна (I. Vallerstein). Доробок класичних теорій мотивації А. Маслоу (A. Maslou), Ф. Тейлора (F. Teilor), Ф. Герцберга (F. Hertsberh), Д. Макклелланда (D. Makkleland), В. Врума (V. Vrum), С. Адамса (S. Adams) складає концептуальну основу визначення основних мотивів вибору місця проживання. Однак мотивація проживання в сільських поселеннях має свою специфіку, і тут її розглянуто в контексті теорії соціальної територіальної поведінки, основи якої закладено в працях М. Вебера (M. Veber), Т. Парсона (T. Parsons), Дж. Хабермаса (J. Khabermas) та концептуально обґрунтована в працях Т. Заславської (T. Zaslavska), Р. Ривкіної (R. Ryvkina) [1], О. Завалишина (O. Zavalishyna), І. Рязанцева (I. Riazantseva) [2], Т. Заяць (T. Zaiats) [3], О. Позняка (O. Pozniak) [4].

Метою статті є обґрунтування мотиваційних факторів проживання сільського населення та визначення перспективних напрямів удосконалення політики розвитку сільських поселень на їх основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з теорією Ф. Герцберга (F. Hertsberh), на мотивацію впливають утримувальні та мотиваційні фактори. Незважаючи на те, що теорія була розроблена для дослідження працівників, вона актуальна й для розгляду питання вибору місця проживання. Дійсно, існують фактори, що утримують на місці проживання: наявність або відсутність житла (батьківського, власного), роботи в межах поселення або щоденної транспортної доступності, соціальної інфраструктури. Це базовий трикомпонентний комплекс, в якому відсутність кожної з позицій є потужним стимулом до зміни місця проживання. Мотиваційними факторами є можливості реалізації та розвитку особистості, досягнення успіху за місцем проживання. Цю точку зору підтверджує підхід П. Стокера (P. Stoker), що виходить із концепції людського капіталу, за якою людина є об'єктом інвестицій і подібно до фінансового капіталу шукає найкраще місце свого застосування з метою отримання максимальної віддачі від вкладень у освіту, кваліфікацію, досвід [5].

Отже мотиви корегуватимуться залежно від балансу між наявним людським капіталом і можливостями його застосування за місцем проживання. З просторової точки зору утримувальні та мотиваційні фактори доцільно розглядати в контексті теорій міграції С. Стоффера (S. Stoffer), згідно з якою кількість людей, що переміщуються на певну відстань, прямо пропорційна кількості перспектив, які відкриваються в разі переселення, та обернено пропорційна кількості обставин, що такому переміщенню заважають [6].

Д. Маккеланд (D. Makkeland) обґрунтовує важливість вторинних потреб у мотивації. На його думку, будь-яка організація дає можливість реалізувати потреби у владі, успіху і приналежності (соціальні потреби). На цій основі виникає четверта потреба – уникати перепон у їх реалізації. Тому вплив на формування житлових мотивів може здійснюватися опосередковано шляхом змін у середовищі проживання: розвитку територій поселень і прилеглих до них, розвитку транспортної міжпоселенської комунікації, організації сприятливого середовища для реалізації громадських ініціатив тощо.

Згідно з теорією очікування В. Врума (V. Vrum), мотивація є функцією трьох видів очікування: результату роботи, винагороди від цього результату, цінності винагороди. Величина зусиль, які докладає людина до реалізації своєї мети, буде залежати від оцінки ймовірності досягнення успіху, а також ймовірності отримання цінної для неї винагороди. Якщо праця в сільському господарстві, якою зайнята переважна більшість сільського населення, за відсутності альтернатив потребує витрат ресурсів, зусиль і праці, не відповідних очікуваному результату через диспаритет цін, відсутність каналів збуту сільськогосподарської продукції, виробленої в ОСГ (особистих селянських господарствах), то це сприяє формуванню одного із мотивів зміни місця проживання. Коли витрати часу, коштів, зусиль на отримання послуги становлять велику частину у цінності самої послуги, то виникає ще один мотив до зміни місця проживання. Тому під час створення нових об'єктів соціальної інфраструктури або реформуванні наявної мережі важливо враховувати їхню територіальну доступність населенню.

Формування мотиваційних передумов проживання передбачає врахування структури мотиву. За Є.П. Ільїним (Е. Ілін), структура мотиву має такий вигляд: потреба, внутрішній фільтр (переваги, інтереси, оцінка можливостей, рівень прагнень) і цільовий компонент, який охоплює мету і процес її реалізації [7, с. 35]. Мотивації зміни місця проживання властиві певні особливості. Оцінка середовища як етап мотивації здійснюється за макроцілями: реалізація трудового потенціалу, перспективи для забезпечення сім'ї (незалежно від стадії циклу, в якій вона перебуває), зусилля щодо забезпечення сім'ї. Для зміни місця проживання мотив має бути сильним або повинен існувати комплекс мотивів, пов'язаних із середовищем проживання на сучасному етапі та в перспективі. Мотиви зміни місця проживання формуються шляхом оцінювання не тільки стану середовища проживання в межах поселення, а і території в межах щоденної транспортної доступності, близькості та якості сполучення з соціально-економічними центрами (мегалополісами та містами – обласними центрами).

Фактично мотивація проживання розглядається через призму соціально-економічного розвитку території, яка є середовищем формування мотивів, фактором впливу на них. Неможливість задоволення потреб на певних територіях є потужним стимулом для зміни місця проживання. Формування мотивів здійснюється шляхом рефлексії щодо території проживання, яку розглядають як ресурс для отримання різноманітних переваг: екстракційна рефлексія (простір комфортного проживання), патріотична рефлексія (територія в контексті спадкоємності, емоційної спорідненості з нею), як місце спілкування згуртованих комунікативних спільнот, як екологічно чисте середовище проживання, ідентитарна рефлексія в контексті поділу на своїх і чужих [8]. На рефлексію впливають особливості і стереотипи поведінки локальних спільнот (міграційна активність населення, практика спільних дій у вирішенні місцевих проблем), інформація про можливості на інших територіях, ступінь комуніка-

тивної взаємодії (культурний обмін, доступність територіальних переміщень, обмін досвідом місцевого розвитку, торгівельні зв'язки).

Базовими мотивами вибору місця проживання є забезпечення житлом, роботою та об'єктами соціальної інфраструктури (рис. 1). Відсутність одного з цих факторів є потужним стимулом зміни місця проживання. В Україні цей базовий комплекс істотно диференційований за рівнем розвитку в міжпоселенському та регіональному розрізах. Зокрема, відмінності у мотивації до переїзду за житловим фактором обумовлені суттєвою диференціацією регіональної та міжпоселенської вартості житла і його оренди, високою вартістю житла в цілому (в середньому його вартість більш ніж у 15 разів перевищує річний дохід). Значення цього показника на третьому місці в Європі після Литви та Беларусі, і всемеро вище за показник США [9, с. 21].

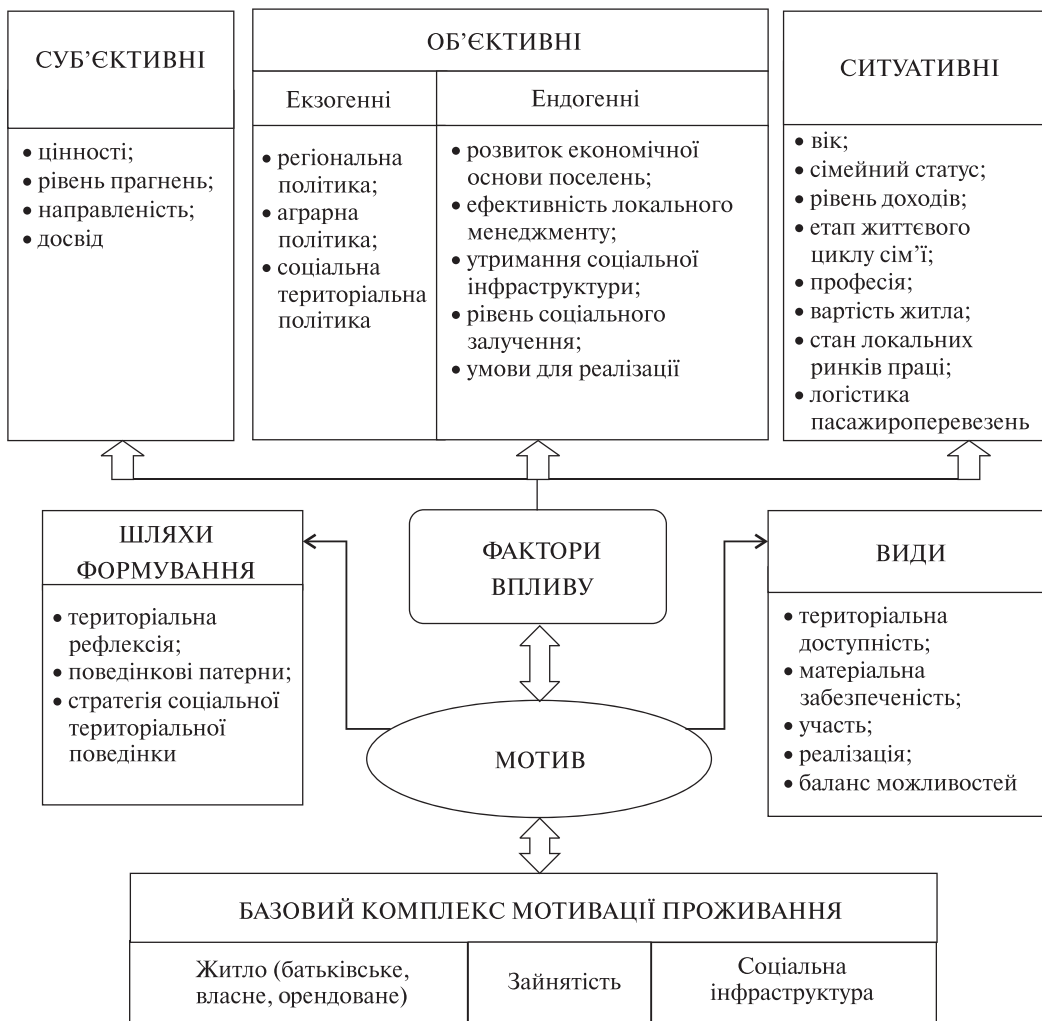

Рис. 1. Мотиви проживання: види, фактори, шляхи формування

Джерело: розроблено автором.

Ще одним чинником впливу на мотивацію вибору місця проживання за житловим компонентом є недостатній рівень розвитку ринків нерухомості, оренди житла та іпотечного кредитування в Україні. Міжпоселенська диференціація житлових умов впливає різноспрямовано: з одного боку, житловий фонд сільських поселень характеризується низьким благоустроєм, що є демотиваційним чинником, а з іншого – велика площа житла на одну особу, наявність прибудинкової території, близькість до природи є перевагами проживання в сільських поселеннях.

Мотивація за можливістю реалізації трудового потенціалу формується в умовах недостатньої кваліфікації на тлі дефіцитності локальних ринків праці. Так, кількість претендентів на одну вакансію для працівників сільського господарства у 2017 р. становила сім осіб. У регіональному розрізі цей показник варіював від двох осіб у Київській до 20 осіб у Закарпатській області. Унаслідок цього сформувався значний прошарок населення, що живе в сільській місцевості, а працює в містах. У 2014 р. за місцем реєстрації таких осіб було 1321,6 тис., що становило 36,8 % від усіх зайнятих селян. На практиці їх менше, оскільки у ході обстеження враховано не реальне місце проживання, а місце реєстрації (велика кількість сільського населення зареєстрована в сільській місцевості, а проживає в містах). Це та група населення, на яку впливають різноспрямовані мотиви щодо зміни місця проживання: наявність роботи, вища заробітна плата, більші можливості професійного росту і праці за спеціальністю, з одного боку, та низька доступність купівлі та оренди житла, високі транспортні витрати – з іншого.

Мотивація за розвитком соціальної інфраструктури традиційно складається не на користь сільських поселень. Оскільки 67,2 % сільських поселень не мають дошкільних закладів, 55,0 % – шкіл, хоч мають дітей дошкільного віку, 37,2 % сіл залишаються без закладів культури, 27,0 % – без лікувальних закладів, 30,1 % – без торговельних закладів.

Головними *видами мотивів проживання є: територіальна доступність, матеріальна забезпеченість, участь, реалізація, баланс можливостей забезпечення потреб.* Територіальну доступність забезпечує розвинута транспортна інфраструктура і соціальна сфера. Заселеність соціально-економічного простору детермінується часом доступності і добовим режимом діяльності населення. З розвитком науково-технічного прогресу, зокрема у транспортній сфері, простір ніби розширюється, а час ущільнюється [10]. Тому розвиток громадського транспорту та впровадження сучасних технологій швидкісного сполучення є необхідними передумовами забезпечення соціально-економічних перспектив існування поселень. Вони є особливо важливими в умовах фрагментарності економічної основи сільських поселень, вивільнення працівників сільського господарства та вузькості сфери прикладання праці сільського населення за місцем проживання, локалізації пропозиції робочих місць в адміністративно-територіальних центрах країни, наявності великої кількості трудових мігрантів.

Потужним мотивом проживання є *матеріальна забезпеченість* (ресурсна, фінансова) якої індивід набуває завдяки місцю проживання. Це можуть бути земельні активи, нерухоме майно, спадщина, заробітна плата, земельна рента тощо. Матеріальна забезпеченість є мотиваційним чинником щодо місця проживання з позицій змістовних теорій мотивації за високого рівня добробуту. З позиції процесуальних теорій мотивації матеріальну забезпеченість як мотив розглядають через призму сприйняття та очікування. Якщо індивід оцінює своє матеріальне забезпечення як достатнє, цей фактор діє згідно зі змістовною теорією мотивації. Якщо індивід не має

необхідного матеріального забезпечення і оцінює середовище проживання як таке, що не дасть змоги забезпечити добробут у перспективі, то зміна місця проживання стає більш імовірною, особливо для населення молодих вікових груп.

За результатами соціологічного дослідження, здійсненого на замовлення Міністерства молоді та спорту України серед молоді віком 14–34 років у 2015 р., 25 % виявили бажання переїхати зі свого населеного пункту. Наміри змінити місце проживання найпоширеніші у наймолодшого населення: у віці 14–19 років – 29 %, а вже у віці 30–34 – лише 23 %. Серед сільської молоді у 2015 р. цілком очікувано виявилось більше охочих переїхати до іншої місцевості в Україні (41 %), ніж серед мешканців міст (26 %). Того ж року до країн Європейського Союзу бажання переїхати виявила більша частка міської молоді (46 %), сільської – лише 22 %. Серед головних мотивів переїзду охочі змінити місце проживання вказали прагнення покращити умови життя – 69 %, мати постійну роботу, стабільний дохід – 42 %, бажання дати дітям освіту / краще життя – 18 % [11].

Важливим мотивом проживання є *участь* як у вирішенні питань територіальної громади, так і на індивідуальному рівні. Вона залежить від статусу індивідів – голова домогосподарства, батьки неповнолітніх дітей, діти батьків похилого віку або тих, що потребують догляду тощо. Цей фактор впливає на вибір стратегії територіальної поведінки індивіда: активної громадянської на місцевому рівні, яка реалізується шляхом залучення соціально-економічних ресурсів, використання інститутів демократії або активної міграційної поведінки – зміни місця проживання.

Реалізація як мотив є специфічною категорією. З одного боку вона стає мотивом, якщо індивід чітко усвідомлює її як потребу, що найчастіше властива людям з вищою освітою, розвиненими лідерськими якостями чи індивідуальною активністю. Тобто в такій формі цей мотив притаманний переважно активній меншості територіальної громади. З іншого боку, вплив цього фактору як мотиву зростає за мінімальних можливостей для самореалізації, зокрема на депресивних територіях із високим рівнем безробіття. У цих регіонах відсутність трудової реалізації стає потужним мотивом зміни місця проживання якщо не назавжди, то на доволі тривалий термін. Реалізація як мотив для міграції діє й за умов достатнього задоволення потреб нижчого рівня в зовні благополучних локальних територіальних системах. У них великі центри соціально-економічної та культурної активності можуть розглядатися як сприятливе середовище для зміни місця проживання винятково через кращі можливості для самореалізації.

Важливим фактором, що мотивує до зміни місця проживання, є *баланс можливостей забезпечення потреб*. Він може бути опосередковано відображений показником балансу доходів і витрат. Зокрема, якщо дохід селянина від зайнятості в місті значно перевищує орендну плату за житло в ньому, то мотив змінити місце проживання посилюється. Професійно-територіальний баланс, тобто можливість працювати за спеціальністю, в сільських поселеннях значно менша, ніж у містах, через монопрофільність сільської економіки. Умови територіальної доступності, тобто щоденні обсяги витрат часу на дорогу до роботи та місць отримання соціальних послуг, також можуть бути потужним мотивом зміни місця проживання.

Важливо, що на формування мотивів (зміни їх вектору, сили дії) впливає низка екзогенних та ендогенних факторів. До *екзогенних факторів* належать: регіональна, аграрна, соціальна територіальна політики, ефективність соціальних ліфтів, реалізації державних програм та реформ. *Ендогенними факторами* є місцеві соціально-еконо-

мічні: рівень розвитку економічної бази поселень, стан утримання об'єктів соціальної інфраструктури, ефективність менеджменту, ступінь соціального залучення та наявність умов для реалізації за місцем проживання, в першу чергу, трудової та рольової (голова сім'ї, лідер, студент, професіонал тощо). На індивідуальному рівні на перший план висуваються ситуативні фактори формування мотивів проживання: вік, сімейний статус, рівень доходів, етап життєвого циклу сім'ї, професія, вартість житла, стан локальних ринків праці, логістика пасажироперевезень.

Для визначення індивідуальної мотивації до зміни місця проживання потрібно враховувати не лише зовнішні, але й **суб'єктивні фактори**: особливості особистості, яка ухвалює рішення, та її рівень прагнень, що залежить від негативного чи позитивного попереднього досвіду, зокрема щодо зміни місця проживання, сформовані цінності, виховання, життєві пріоритети, якими визначено акценти в мотивах поведінки, індивідуальну ієрархію потреб, згідно з якою упорядковується сила мотивації до місця проживання. В цьому виявляється суб'єктивізм розселення як процесу. Фактично саме мотиви формують розселенську поведінку, що пов'язана не тільки зі зміною місця проживання, а й із діями та ставленням до поселення, в якому людина живе.

Середовище проживання оцінюється показниками наявних ресурсів домогосподарства (земельні, житлово-побутові, транспортні, особистого господарства) та індивідуальних (вольових, інтелектуальних, фізичних, соціального капіталу,

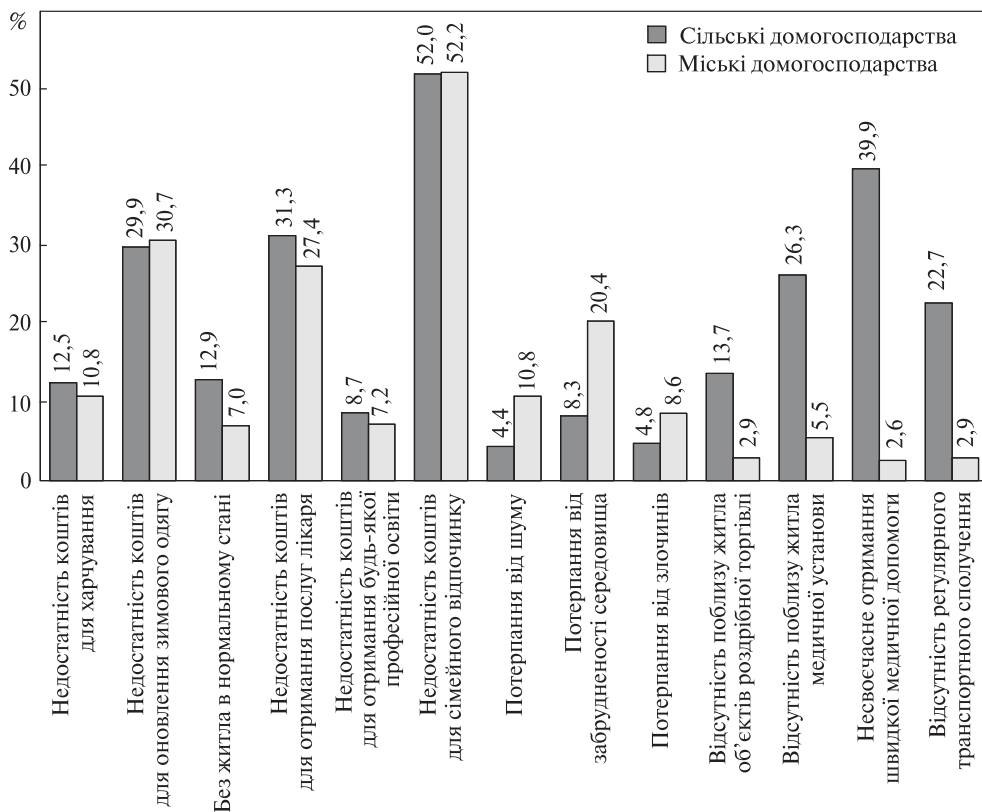

Рис. 2. Оцінка бідності та позбавлення благ у розрізі домогосподарств сіл і міст, 2015 р.

Джерело: побудовано за даними [12].

патріотичних почуттів до малої батьківщини). За основними критеріями оцінки бідності та позбавлення благ (рис. 2) сільські домогосподарства оцінюють своє становище гірше за міські. Зокрема, у блоці з чотирьох показників територіальної доступності (відсутність поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі, медичних установ, регулярного транспортного сполучення, несвоєчасне отримання швидкої медичної допомоги) частка сільських домогосподарств, які потерпають від позбавлення, більше в 5–15 разів у порівнянні з міськими домогосподарствами.

Різниця в оцінці матеріальної компоненти депривації, тобто соціального процесу скорочення чи позбавлення можливостей задоволення основних життєвих потреб індивідів або груп [13, с. 403], у міжпоселенському розрізі не така значна, як диференціація оцінок житлових умов, на забезпечення яких потрібні чималі кошти. Це свідчить про суб'єктивізм такої оцінки та відхилення у виборі критеріїв оцінювання, орієнтованих на виявлення крайніх ознак депривації. Екологічне та соціальне середовище місцевості проживання оцінюють показниками потерпання від шуму, забруднення довкілля, злочинності тощо. Їхні найбільші значення властиві міським домогосподарствам (їхня частка більша, ніж у селах, в 2,5 та 1,8 разів, відповідно), що демотивує проживання в містах.

Як реакція на техногенні зміни середовища проживання виникла альтернативна форма територіальної організації населення – екопоселення, що поєднує людей зі специфічними мотивами, заснованими на двох компонентах: екологічності та альтернативності соціокультурного середовища. За визначенням сайту Глобальної мережі екопоселень, «екопоселеннями є міські або сільські громади, що прагнуть дотримуватись способу життя, який відповідає принципам стійкого розвитку в поєднанні з низьким рівнем впливу на оточуюче середовище. З цією метою вони практикують використання альтернативних джерел енергії, екологічного дизайну, способів соціального співмешкання» [14]. Мотиви екопоселенців сформувалися внаслідок негативної оцінки урбанізованого середовища та прискорення науково-технічного прогресу. За цих умов екологічність, самодостатність та альтернативність вибору способу самореалізації стали важливими мотивами вибору місця проживання.

Загальне уявлення про оцінку середовища проживання в розрізі сіл і міст України дає динаміка питомої ваги домогосподарств, що мали чотири та більше ознак депривації (позбавлення) (рис. 3). Зокрема, питома вага сільських домогосподарств, що мали чотири та більше ознак позбавлення, у 2015 р. сягала 44,2 %, тоді як міських – 24,0 % (у 1,8 рази менше). За 2007–2015 рр. частка таких домогосподарств у сільській місцевості скоротилася на 0,9 в. п., а в містах зросла на 2 в. п. Однак різниця у значенні показників залишається стабільно високою, що свідчить про докорінні відмінності у доступності товарів та послуг не на користь сільського розселенського середовища.

Незважаючи на наявність низки демотиваторів проживання в сільських поселеннях, бажання залишитися у них висловили 68,6 % сільського населення, що є найвищим показником у розподілі всіх поселень за людністю [15, с. 372]. Разом із тим спостерігається відносно високий відсоток тих, хто хотів би виїхати із села – 17,4 %.

Мотивація до зміни проживання має регіональні відмінності, детерміновані різними чинниками: в західних областях – близькістю до ЄС та дефіцитністю локальних ринків праці, східних – збройним конфліктом. У решті регіонів зберігається вплив на міграцію обласних та міжобласних центрів. Освітня міграція на тлі дефіцитності локальних ринків праці посилює вплив молоді із сільських населених пунктів, як і відсутність програм працевлаштування кваліфікованих фахівців навіть у районних

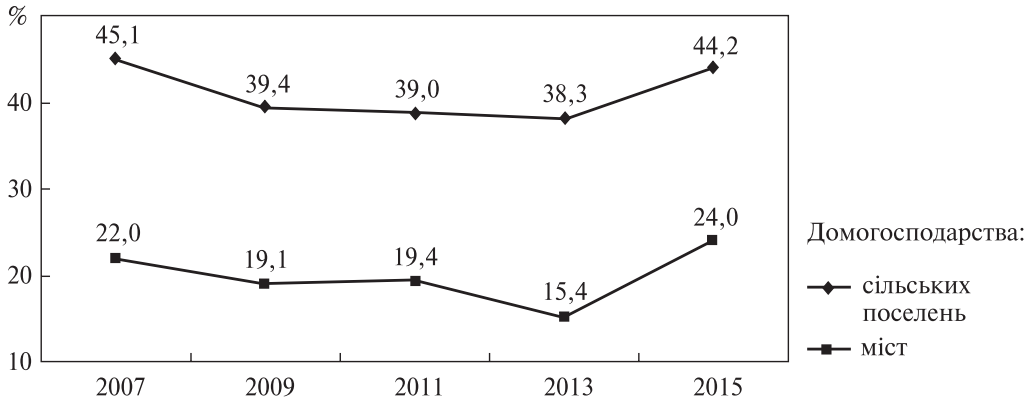

Рис. 3. Динаміка питомої ваги домогосподарств, що мали чотири та більше ознак депривації, 2007–2015 рр.

Джерело: побудовано за даними [12].

центрах. Якщо безповоротна міграція негативно впливає на перспективи існування сільських поселень, то маятникові трудові переміщення можуть зміцнювати локальні системи розселення. Загалом існує комплекс передумов міграційного відпливу із сільських поселень, який важко оцінити через відсутність належного обліку.

Переміщення населення по території з метою зміни місця проживання може бути регульоване шляхом створення системи стимулів (наприклад, надання службового житла фахівцям, спрямування локальної інвестиційної політики на зменшення дефіцитності місцевих ринків праці, створення умов для різних форм самоорганізації населення тощо). Їхній вплив може бути опосередкованим зміною факторів життєдіяльності в місцях вибуття та переселення. Мотивація є функцією управління, в даному випадку – управління територією і поселенням як її структурною одиницею. Якщо на підприємстві мотивація формується в межах регламентованих обов’язків, то житлова мотивація формується на добровільних засадах та потребує інших механізмів для реалізації.

Сам момент зміни місця проживання є способом дії, реакцією на певні кризові умови. Так, А. Хіршман (A. Hirschman) виокремлює три основних способи дій групи в кризовій ситуації: вихід (полягає у зміні суб’єкта прийняття рішень), протест (публічний вияв невдоволення) та лояльність (прийняття нав’язаних згори ініціатив) [16]. У сільських поселеннях склалася специфічна ситуація, за якої криза місцевого менеджменту обумовлює відсутність ініціативи згори. Тому третій варіант не продуктивний, а зневіра та патерналістські настанови населення сільської територіальної громади не дають змоги реалізувати перший та другий варіанти. Тому розвиток відбувається шляхом перенесення акценту на індивідуалізм, у рамках якого зміна місця проживання є одним зі способів вирішення кризової ситуації. За таких обставин стає актуальним застосування альтернативних драйверів місцевого розвитку, які б дали змогу створити якісно нову систему виявлення та відбору лідерів та їхньої взаємодії з членами територіальної громади (запровадження міжнародної системи управління якістю в органах управління територіальними громадами, міжмуніципальна взаємодія, кооперативний рух, інвестиційні проекти, соціальне підприємництво).

Формування мотивів проживання здійснюється шляхом реалізації потенціалу жителів сільського поселення у вирішенні його проблем через досягнення особистих та суспільних цілей. Інструментами формування цього мотиву в нормативно-регулятивній площині є розробка та імплементація статуту територіальної громади, сприяння створенню органів самоорганізації населення, розвиток системи взаємодії та зворотного впливу між населенням територіальної громади та її керівництвом. Їх застосування потребує від менеджменту навичок роботи з громадськістю, орієнтованих на досягнення спільного результату через формування довіри, участі та взаємодопомоги. Вибір партисипативної стратегії управління територіальною громадою, тобто залучення членів територіальної громади до її розвитку та управління шляхом організації різних форм самоуправління, дає змогу узгодити мотиви, потреби та стимули мешканців територіальної громади, максимально залучивши їхній потенціал до розвитку цього адміністративно-територіального утворення.

Висновки. Результати дослідження свідчать, що мотиваційні фактори проживання в сільських поселеннях України за характером, середовищем формування та специфікою дії є неоднорідними, диференційованими за силою впливу в міжпоселенському, регіональному та територіальному розрізах. Виявлені особливості прояву мотивації не сприяють соціально-економічному розвитку сільських поселень (зневіра, патерналістські настрої, бідність та міграція сільського населення).

Демотиваційний вплив на проживання в сільських поселеннях здійснюють яскраво виражені депривації (позбавлення) у забезпеченні територіальної доступності соціальних послуг, дефіцитність локальних ринків праці, низька розвиненість транспортного сполучення та логістики пасажироперевезень, слабкі можливості самореалізації. Стабілізаційний вплив на мотивацію проживання в сільських поселеннях справляє низька активність населення у пошуку нових економічних можливостей, пов'язаних зі зміною місця проживання, висока вартість житла та його оренди в містах, кращі показники екологічного та соціального середовища в селах.

Не сприяє поліпшенню ситуації те, що трансформації, які здійснюються у сфері сільського розвитку, не враховують мотиваційного компоненту політики. Реалізація адміністративно-територіальної реформи у разі її спрямування не тільки на просторові перетворення, а й на формування мотивів проживання в сільських поселеннях, дасть змогу активувати їх ендogenous потенціал розвитку і на цій основі сформувати дієздатні територіальні громади.

З'ясовано, що мотиваційний компонент політики є одним із найскладніших у реалізації, оскільки передбачає співпрацю з населенням, наявність належних умінь забезпечення розвитку та використання соціального капіталу сільських поселень, розробку механізмів взаємодії, формування довіри між суб'єктами та об'єктами політики.

Подальші перспективи досліджень у цьому напрямі мають бути пов'язані із вивченням механізмів і обґрунтуванням тих інструментів формування мотивації проживання в сільських поселеннях, які доцільно застосовувати в політиці територіального розвитку з метою підвищення її ефективності.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Заславская Т.И., Рывкина Р.В.* Социология экономической жизни: Очерк теории. – Новосибирск : Наука, 1991. – 448 с.
2. *Завалишин А.Ю., Рязанцев И.П.* Территориальное поведение. Опыт теоретико-методологического анализа / А.Ю. Завалишин, И.П. Рязанцев // *Экономическая социология.* – 2005. – № 4

- [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.isras.ru/files/File/Socis/2005-10/zavalishin_ryazantsev.pdf.
3. Заяць Т. Державні пріоритети розвитку сільського розселення України / Т. Заяць, Г. Краєвська // Економіка та держава. – 2014. – № 10. – С. 15–17.
 4. Позняк О. Проблеми формування міграційної політики України в сучасних умовах / О. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 1. – С. 20–28. – doi: <https://doi.org/10.15407/dse2009.01.020>.
 5. Стокер П. Работа иностранцев: обзор международной миграции рабочей силы / П. Стокер. – М. : Академия, 1995. – 331 с.
 6. Stouffer S. Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance / S. Stouffer // American Sociological Review. – 1940. – № 5. – P. 845–867.
 7. Зоткин Н.В. Общая психология. Психология мотивации и эмоций : учебно-методический комплекс / Н.В. Зоткин, М.Е. Серебрякова. – Самара : Универс групп, 2007. – 196 с.
 8. Слюсарский М.А. Территориальное поведение: методологические предпосылки социологического исследования / М.А. Слюсарский // Вестник Пермского национального исследовательского политехнического университета. Социально-экономические науки. – 2011. – № 12. – С. 22–29.
 9. В пошуках можливостей. Яким чином мобільніша робоча сила може сприяти процвітанню України. Том I: зведена доповідь / Світовий Банк. Київ, 2012. – 38 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDS/IB/2012/11/30/000386194_20121130030722/Rendered/PDF/NonAsciiFileName0.pdf.
 10. Клаваль П. Пространство в географии человека // Новые идеи в географии. – Вып. 1. – М. : Прогресс, 1976. – С. 234–250.
 11. Молодь України – 2015 / Мін. молоді і спорту України. – Київ : ГФК Юкрейн, 2015. – 88 с.
 12. Самооцінка домогосподарствами доступності окремих товарів та послуг (за матеріалами вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2015 року) / Держстат України. – Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
 13. Енциклопедія Сучасної України / НАН України, Наук. т-во ім. Т. Шевченка, Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України. – Т. 7: Г – Ді / Ін-т енцикл. дослідж. НАН України ; редкол. І.М. Дзюба [та ін.]. – Київ : Поліграфкнига, 2001. – 708 с.
 14. GlobalEcovillageNetwork (GEN) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gen.ecovillage.org>.
 15. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. / гол. ред. В.М. Ворона, М.О. Шульга; Інститут соціології НАН України. – Вип. 1 (15), Т. 1. – Київ, 2014. – 650 с.
 16. Hirschman A.O. Exit, Voice, and Loyalty: Response to Decline in Firms, Organizations, and States / A.O. Hirschman. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1970. – 176 p.

REFERENCES

1. Zaslavskaya, T.I. & Ryivkina, R.V. (1991). *Sotsiologiya ekonomicheskoy zhizni: Ocherk teorii [Sociology of Economic Life: Feature Article of the Theory]*. Novosibirsk: Nauka [in Russian].
2. Zavalishin, A.Yu. & Ryazantsev, I.P. (2005). Territorialnoe povedeniye. Opyt teoretiko-metodologicheskogo analiza [Territorial behavior. The experience of theoretical and methodological analysis]. *Ekonomicheskaya sotsiologiya - Economic sociology*, 4. [www.isras.ru](http://www.isras.ru/files/File/Socis/2005-10/zavalishin_ryazantsev.pdf). Retrieved from: http://www.isras.ru/files/File/Socis/2005-10/zavalishin_ryazantsev.pdf [in Russian].
3. Zaiats, T. & Kraievska, H. (2014). Derzhavni priorytety rozvytku silskoho rozselennia Ukrainy [State priorities of development of rural settlement of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and the state*, 10, 15–17 [in Ukrainian].
4. Poznyak, O. (2009). Problemy formuvannya mihratsiinoi polityky Ukrainy v suchasnykh umovakh [Problems of forming the migration policy of Ukraine in modern conditions]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika - Demography and social economy*, 1, 20–28. doi:<https://doi.org/10.15407/dse2009.01> [in Ukrainian].
5. Stoker, P. (1995). *Rabota inostrantsev: obzor mezhdunarodnoy migratsii rabochey silyi [Work of foreigners: a review of international labor migration]*. Moscow: Akademiya [in Russian].

6. Stouffer, S. (1940). Intervening Opportunities: A Theory Relating Mobility and Distance, *American Sociological Review*, 5, 845-867.
7. Zotkin, N.V. & Serebryakova, M.E. (2007). *Obschaya psihologiya. Psihologiya motivatsii i emotsiy: uchebno-metodicheskiy kompleks [General psychology. Psychology of motivation and emotions: educational-methodical complex]*. Samara: Univers grupp [in Russian].
8. Slyusarskiy, M.A. (2011). Territorialnoe povedenie: metodologicheskie predposylki sotsiologicheskoho issledovaniia [Territorial behavior: the methodological background of sociological research]. *Vestnik Permskogo natsionalnogo issledovatel'skogo politehnicheskogo universiteta. Sotsialno-ekonomicheskie nauki - Bulletin of the Perm National Research Polytechnic University. Socio-economic sciences*, 12, 22-29 [in Russian].
9. V poshukakh mozhlyvosti. Yakym chynom mobilnisha robocha syla mozhe spryiaty protsvitanniui Ukrainy [In search of opportunities. How more mobile labor can contribute to Ukraine's prosperity]. (n.d.). *documents.worldbank.org*. Retrieved from: <http://documents.worldbank.org/curated/en/570781468309270097/pdf/NonAsciiFileName0.pdf> [in Ukrainian].
10. Klaval, P. (1976). Prostranstvo v heohrafiy cheloveka [Space in human geography]. *Novyie idei v geografii - New ideas in geography*, 1, 234-250 [in Russian].
11. *Molod Ukrayini - 2015 [Youth of Ukraine - 2015]*. (2015). Ministry of Youth and Sports of Ukraine [in Ukrainian].
12. Samoosinka domohospodarstvamy dostupnosti okremykh tovariv ta posluh (za materialamy vybirkovoho opytuvannya domohospodarstv u zhovtni 2015 roku). [Self-assessment by households of the availability of certain goods and services (based on sampling of households in October 2015)]. (2015). The official site of State Statistics Office of Ukraine. *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
13. Dziuba, I.M., Zhukovskiy A.I., & Romaniv O.M. (2007). *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine]*. Kyiv: Koordynatsiine biuro ESU NAN Ukrainy [in Ukrainian].
14. Ofitsiyniy sait Global Ecovillage Network (GEN) [The official site of Global Ecovillage Network (GEN)]. *gen.ecovillage.org*. Retrieved from: <http://gen.ecovillage.org>.
15. Vorona, V.M. & Shulha, M.O. (2014). *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin [Ukrainian society: monitoring of social changes]*. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
16. Hirschman, A. (1970). *Exit, Voice, and Loyalty: Response to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard University Press. Cambridge, USA.

Стаття надійшла до редакції журналу 12.09.2017.